

ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ІМПЕРСЬКІЙ СИСТЕМІ СТРИМУВАНЬ І ПОКАРАНЬ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ РЕКРУТСЬКИХ НАБОРІВ У ХІХ СТОЛІТТІ

У статті зроблено спробу розкрити законодавчі ініціативи уряду Російської імперії стосовно впровадження рекрутської повинності серед єврейських громад та визначення системи покарань з метою уникнути низького рівня участі єврейської громади у комплектуванні війська імперії у другій половині ХІХ ст. На підставі аналізу законодавчих актів визначено характерні риси та особливості виконання єврейським населенням рекрутського набору. Розглянуто окремі аспекти організації та проведення рекрутських наборів серед представників цієї національної меншини.

Ключові слова: військова повинність, рекрутський набір, єврейська громада, статут, Російська імперія.

Дослідження історії проблем етносів, що проживали чи проживають в Україні, є необхідною умовою відтворення цілісної та об'єктивної картини минулого нашої держави. Вартим уваги є вивчення питання рекрутських наборів в Російській імперії та здійснення цієї важливої для держави повинності з боку різних етнічних громад. Євреї були і є однією із значних громад, що жили й досі проживають на території нашої держави. Було здійснено чимало досліджень розвитку єврейської культури, мови, ортодоксального іудаїзму, поширення хасидського вчення тощо.

Єврейські громади відігравали помітну роль у соціально-економічному житті губерній імперії. Тому ми вважаємо актуальним подальше вивчення історії єврейських громад на території, що співпадають з сьогоднішніми кордонами Української. На нашу думку, питання складання рекрутської повинності євреями залишаються малодослідженими, особливо аспекти законодавчого регулювання системи стягнень та покарань за уникнення служби в армії.

Основною метою дослідження є аналіз основних законодавчих актів, які регламентували виконання рекрутської повинності єврейським населенням імперії в другій половині ХІХ ст.

В Російській імперії представники єврейської громади мешкали окремими громадами, дотримуючись власних традицій та релігії, мали внутрішнє самоврядування. До 1827 р. вони були звільнені від особистої військової повинності. На середину ХІХ ст. кількість єврейського населення в Російській імперії зросла у 10 разів і складала близько 500 000 тис. Поступово змінилось і ставлення влади до представників цього етносу, що відобразилося у законодавстві. З приходом у 1825 році до влади Миколи I становище євреїв в імперії ще більше погіршилось. Крім того, відверте несприйняття владою цієї нації за часів Миколи I почало набирати законодавчо закріплених форм. Йдеться, насамперед, про рекрутську повинність євреїв, їх службу в армії. У 1827 році було опубліковано указ Миколи I, який відміняв грошовий збір з євреїв і зобов'язував відправляти рекрутську повинність натурою¹. Наступним кроком було видання Статуту рекрутської повинності та військової служби євреїв². Відповідно до цих актів було введено квоту для євреїв на рівні 10 рекрут з тисячі осіб щороку, в той час як для християн така норма визначалась на рівні 7 осіб з тисячі через рік. Також вимагалось виділяти «штрафну» кількість осіб за втікачів та різного роду недоїмки. Вік для призовників було встановлено з 12 до 25 років, у той час як для інших народів – з 18 років. Повнолітніх одразу направляли на дійсну службу, а малолітніх, з 12 до 18 років, направляли в батальйони та школи для підготовки до служби. Єврейських рекрутів направляли в батальйони найжорсткішого строю, максимально віддалені від місць їх постійного проживання. Були сформовані школи військових кантоністів. Існує багато історичних досліджень та документальних

підтвердженень щодо складного життя малолітніх єврейських хлопчиків, відірваних від сімей. Розрахунок було зроблено на те, що відірвані від своїх сімей, позбавлені можливості говорити рідною мовою, дотримуватися своїх традицій, кантоністи будуть готові на все заради «свого царя». Як наслідок, цілі сім'ї тікали до Царства Польського чи в Бессарабію.

Масові втечі євреїв за кордон не могли бути не поміченими органами державної влади. У 1840 році Правлячий Сенат заслухав доповідь Керуючого Міністерством Внутрішніх Справ та Військового Міністра стосовно частих випадків втечі малолітніх євреїв та їх сімей за кордон. Тому було прийнято постанову, за якою за кожного втікача – малолітнього рекрута з євреїв – стягувати з громади, до якої він належав, по два рекрути³. Звертаємо увагу на статтю 84 Статуту про рекрутську повинність євреїв, яка визначає, що особи, які допомагали або організовували втечу, чи переховували втікачів, незалежно від їх статусу чи соціального становища, віддавались в рекрути позачергово. А у випадку, коли такі особи виявлялися нездатними до несення служби, їх направляли в Сибір на поселення, чи на каторжні роботи, залежно від ступеня провини⁴. Пізніше положення про незарахування таких порушників за рекрут їх громадам було відмінено, і з 1840 року такі порушники зараховувались за рекрут їх громадам⁵. Ми звернули увагу на той факт, що у 1851 році з метою попередження випадків уникнення євреями рекрутської повинності законодавцем було прийнято ряд заходів тимчасового характеру. Нами було досліджено п'ять таких основних змін та тимчасових заходів⁶. До першої зміни ми відносимо положення, яке регулювало втечу рекрута-єврея, здатного та визначеного в рекрути на черговий набір. За цим положенням замість втікача в рекрути брали чергового з тих, хто був визначений на наступні набори. Треба відзначити, що у випадку, коли чергові особи були знайдені, або з'являлися за власним бажанням, тоді їх віддавали в рекрути негайно за розпорядженням начальника рекрутської дільниці. Якщо чергового рекрута знаходила поліція, або він сам з'являвся, тоді його також направляли на службу. Звертаємо увагу на ряд уточнень, які були внесені в законодавчу практику стосовно зазначеного положення. По-перше, якщо направлено в рекрути замість втікача вже відправили з місця набору в місце постійної служби, тоді квитанцію видавали його сім'ї, а не сім'ї втікача. По-друге, втікача після направлення до місця постійної служби карали відповідно до Положення про покарання⁷.

Другим тимчасовим положенням ми визначаємо регуляцію подальшої долі нездатних в рекрути втікачів. Таких осіб законодавець направляв до арештантських підрозділів цивільних структур на термін від 9 до 12 років відповідно до статті 81 Уложення про покарання⁸. Після відбування покарання особа не поверталася на місце свого постійного проживання. За задумом законодавця її направляли на поселення до Сибіру відповідно до статті 1177 Уложення про покарання так само, як і у випадку, якщо рекрут-втікач виявлявся нездатним до будь-якої служби⁹.

Третім положенням, ми виділяємо практику, яка рівною мірою стосувалася двох попередніх пунктів, а саме визначала покарання для втікачів з єврейських сімей, які попадали під рекрутські набори, поширюючи його й на тих осіб, які підлягали другому та третьому набору після чергового. Якщо особа, визначена в рекрути на другий та третій наступний за черговим набори, не могла надати законних причин своєї відсутності при наборі чи медичного свідчення своєї хвороби, тоді така особа підлягала покаранню, передбаченому за першим та другим положенням. Варто зазначити, що покарання передбачалось і для посадових осіб міських та сільських державних структур, які видавали євреям паспорти чи інші документи, що дозволяли їм уникнути чергового та наступного за ним рекрутських наборів. Законодавець передбачив покарання відповідно до статті 567 Уложення про покарання¹⁰. Покарання передбачало штраф у розмірі від 50 до 100 карбованців залежно від тяжкості злочину та його впливу на загальні показники рекрутських наборів. Ми звертаємо увагу на той факт, що у випадку незаконного уникнення рекрутами участі у черговому або наступному за ним наборах завдяки використанню документів, виданих чиновниками незаконно, особи з числа євреїв направлялась у в'язницю терміном від шести місяців до одного року.

Четвертим пунктом ми визначили покарання для осіб, відповідальних за рекрутські набори з числа працівників єврейських рекрутських дільниць за сприяння в уникненні рекрутства чи наданні відстрочок незаконного характеру, так само, як і за відмову від направлення рекрута-

втікача на місце його постійної служби протягом тижня з моменту його ув'язнення. Відповідальні особи направляються в рекрути без заліку їх сімействам відповідно до статті 81 Уложення про покарання¹¹. Ми також звертаємо увагу на те, що єврейська громада, де були виявлені такі випадки, також попадала під покарання, а саме штраф у розмірі 300 карбованців відповідно до статті 561 Уложення¹².

П'яте положення ми пропонуємо віднести до регулювання практики заохочення осіб, які виявляли зазначені вище порушення та вчасно повідомляли про них відповідальні органи. Таких осіб законодавець заохочував преміями у розмірі 30 карбованців сріблом з фондів державного казначейства.

Правовий та соціальний статус євреїв при здійсненні рекрутських наборів визначався доволі дискримінаційним законодавством Російської імперії. Причини релігійного, економічного характеру були приводом для правових обмежень євреїв. Позиція стосовно єврейського питання змінювалася відповідно до особистої позиції правителя стосовно єврейського питання, тому часто-густо ліберальні закони змінювалися більш жорсткими. У військовій політиці другої половини XIX ст. законодавець намагався створити таку систему комплектування армії, при якій боєздатність та військова могутність були на високому рівні. Загарбницька політика імперії вимагала від державної машини постійних набойів-солдат для здійснення політичних забаганок. На жаль єврейське населення разом з українським не належало до так званих «улюбленців імперії», тому велика частина рекрутських поповнень була саме з території сьогodнішньої України. Законодавець змушений був постійно вдосконалювати систему, вводячи нові й нові покарання для залякування народу та уникнення прогалин при комплектуванні армії. Історичні паралелі з сьогodнішнім станом справ на кордонах України легко простежити навіть не будучи спеціалістом. Бажання повернутися до єдиної неподільної країни з боку наших сусідів є очевидним. Сучасна Україна – багатонаціональна, демократична держава, тому виникає питання – чи хочуть багаточисленні етноси, що проживають на українській землі, повернення старих часів?! Чи забула єврейська громада уроки історії?! Маємо надію – ні.

¹ О обращении Евреев к отправлению рекрутской повинности в натуре, с отменю денежного с них сбора, вместо отправления оной положенного: Именной, данный Сенату, 26 августа 1827 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 2. – № 1329. – С. 727.

² Устав рекрутской повинности и военной службы Евреев. Доклад Управляющего Министерством Внутренних дел, и Начальника Главного Штаба Его Императорского Величества: 26 августа 1827 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 2. – № 1330. – С. 727–741.

³ О взимании с Еврейских обществ, за увозимых за границу Евреями малолетних рекрут, за каждого по два рекрута: Сенатский, 2 сентября 1840 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 15 (часть первая). – № 13751. – С. 548.

⁴ Устав рекрутской повинности и военной службы Евреев. Доклад Управляющего Министерством Внутренних дел, и Начальника Главного Штаба Его Императорского Величества: 26 августа 1827 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 2. – № 1330. – С. 727–741.

⁵ О дополнении 383 ст. Рекрутского Устава и об изменении 84 ст. Устава о рекрутстве Евреев: Мнение Государственного Совета, 2 ноября 1841 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 16 (часть вторая). – № 14988. – С. 1–2.

⁶ О мерах к пресечению укрывательства Евреев от рекрутской повинности: Мнение Государственного Совета, 22 октября 1851 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 26 (часть вторая). – № 25667. – С. 54–55.

⁷ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб., 1845. – С. 1922.

⁸ Там само. – С. 25.

⁹ Там само. – С. 486.

¹⁰ Там само. – С. 244–245.

¹¹ Там само. – С. 25.

¹² Там само. – С. 244.

В статье предпринята попытка раскрыть законодательные инициативы властью-имущих представителей Российской империи касательно проведения рекрутской повинности среди еврейских обществ и определения системы наказаний с целью избежать низкого уровня участия еврейских обществ в комплектовании армии Империи во второй половине XIX ст. Путем анализа законодательных актов определены характерные черты и особенности проведения рекрутских наборов еврейским обществом. Рассмотрены отдельные аспекты организации и проведения рекрутских наборов среди представителей этой национальной меншины.

Ключевые слова: военная повинность, рекрутский набор, еврейское общество, устав, уклонение, Российская империя.

This article deals with legislative measures of Russian Empire for realization of the of the compulsory military service among Jewish societies and creating the system of punishment to avoid low level of Jewish participation in the formation of Russian army in the second half of the XIX century. With the help of analysis of recruit regulations characteristic features and peculiarities of conducting of recruiting of Jews to the Russian army were made. In the article some aspects of organization of recruit sets of this national minority are examined.

Keywords: military duty, recruit sets, Jewish society, regulation, punishment, Russian empire.